

ПРАВОМІРНЕ ВТРУЧАННЯ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

LAWFUL INTERVENTION IN THE OWNERSHIP OF LEGAL ENTITIES IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Іваницький А.М.,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

Стаття присвячена дослідженню меж правомірної втручання держави у право власності юридичних осіб. Здійснюється характеристика критеріїв правомірної втручання в контексті практики Європейського суду з прав людини. Автор акцентує увагу, що дискреція дій держави не повинна тлумачитись на користь держави та резюмувати кожне втручання в право власності як правомірне, а навпаки, будь-яке втручання має в імперативному порядку відповідати критеріям правомірності.

Ключові слова: правомірне втручання, право власності, юридична особа, Європейський суд з прав людини.

Статья посвящена исследованию границ правомерного вмешательства государства в право собственности юридических лиц. Осуществляется характеристика критериев правомерного вмешательства в контексте практики Европейского суда по правам человека. Автор акцентирует внимание, что дискреции действий государства не должна толковаться в пользу государства и определять каждое вмешательство в право собственности как правомерное, а наоборот, любое вмешательство должно в императивном порядке отвечать критериям правомерности.

Ключевые слова: правомерное вмешательство, право собственности, юридическое лицо, Европейский суд по правам человека.

The article is devoted to the investigation of the boundaries of lawful intervention of the state in the ownership of legal entities. The characteristics of the criteria for lawful intervention in the context of the practice of the European Court of Human Rights are being analyzed. The author emphasizes that the discretion of the actions of the state should not be interpreted in favor of the state and determine every intervention with property rights as lawful, but on the contrary, any intervention must necessarily meet the criteria of legitimacy.

Key words: legitimate intervention, ownership, legal entity, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Право власності, зокрема юридичних осіб, захищається на найвищому наддержавному рівні згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Перший протокол до Конвенції, Конвенція). Це положення загалом захищає приватних юридичних осіб від втручання у мирне володіння своїм майном. Держави – учасниці Конвенції зобов'язані поважати це право й гарантувати його захист на національному рівні. Однак право на власність не є абсолютним. За своєю правовою природою воно потребує регулювання з боку державного апарату і може підлягати обмеженню. Право власності та використання власності завжди пов'язані з соціальними потребами та обов'язками.

Тому сучасні держави зобов'язані, керуючись інтересами суспільства, регулювати порядок використання приватного майна та в багатьох аспектах мають право вживати певних заходів втручання у право власності, зокрема і позбавляти юридичних осіб власності, проте у таких діях вони повинні дотримуватися ustalених принципів та меж дозволеного правомірної втручання.

Стан дослідження. Над проблемами дослідження правомірної втручання у право власності та гарантій захисту права власності відповідно до норм Конвенції працювали такі науковці, як С.І. Бурденюк, Н.Г. Горобець, Б.П. Карнаух, О.В. Клименко, Н.Н. Ліпкіна, Р.А. Майданик, Т.Н. Нешатаєва, Д.В. Новіков, Я.М. Романюк тощо. Незважаючи на чималу кількість наукових праць на тему правомірної втручання у право власності, питання правомірної втручання у право власності саме юридичних осіб у наукових джерелах залишилось неопрацьованим.

Мета статті – дослідження критеріїв та меж правомірної втручання у право власності юридичних осіб в аспекті аналізу практики Європейського суду з прав людини у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Р.А. Майданик відзначає, що суб'єктивному праву особи-власника завжди протиставляються обмеження у його здійсненні [1, с. 9]. Отже, суб'єктивні права особи та обмеження взаємоді-

повнюються для досягнення справедливої рівноваги між правами різних осіб.

Так, власник може вільно реалізовувати своє право власності, але коли його право стикається з правами інших осіб, він повинен утримуватись від порушення прав третіх осіб. Власник може здійснювати право власності завдяки обмеженням, що накладаються на інших осіб, які мають утримуватись від втручання у здійснення власником права власності, за винятком випадків, коли діяльність власника загрожує їх правам та суспільним інтересам.

Європейський суд з прав людини (далі – Суд) як постійний міжнародний орган тлумачення норм Конвенції зазначає, що втручання у право власності юридичних осіб з боку держави закріплено в тексті Першого протоколу до Конвенції [2].

Дослідження меж втручання у власність розпочалось із закріплення в рішенні (тоді ще Європейської комісії з прав людини) по справі «Спюрронг і Льоннрот проти Швеції» того, що у статті 1 Першого протоколу до Конвенції містяться три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном. Друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам. Вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети. Ця норма міститься в частині другій. Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм [3]. У такий спосіб Суд надає умови розуміння права на мирне володіння майном, базуючись на захисті від свавільного втручання у власність з боку держави та існуванні сукупності вимог, за яких це втручання *de jure* є можливим та правомірним.

Водночас втручання у власність, на думку Суду, повинно розглядатись виключно на підставі загального принципу про те, що кожен має право безперешкодно користуватись своїм майном та мирно ним володіти, а не кризь

призму обмежень власності. Тому втручання у власність юридичних осіб повинні розглядатися як вимушені заходи, які держава не обов'язково повинна застосовувати.

Однак допустимі межі втручання державою у право мирно володіти своїм майном є ширшими, ніж щодо інших прав і свобод, гарантованих Конвенцією [4]. Саме тому практика Суду в частині тлумачення зазначеного права формувалася поступово, оскільки зазначена проблема визначалася політичною або соціально-економічною ситуацією в конкретній державі – учасниці Конвенції.

Відповідно до норм статті 1 Першого протоколу до Конвенції [5] допускається існування двох форм втручання у власність юридичних осіб з боку держави, а саме: позбавлення власності та контроль за користуванням майном. Ці форми – це два дуже різні типи втручання у власність юридичних осіб.

Позбавлення власності може бути визначено як позбавлення предмета власності шляхом вилучення або трансферу майна власника, позбавлення фактичних атрибутів власності юридичної особи як власника. Ці характерні ознаки визначають позбавлення власності як вид втручання, адже воно унеможливує подальший безперешкодний правовий контакт предмета власності, майна з особою власника через певні засоби втручання, впливу.

Позбавлення як вид втручання характеризується передачею майна від одного власника іншому, як правило, органам, підприємствам, установам в особі держави. Позбавлення майна може проявлятися заходами, метою яких є пряме відчуження власності. Це стосується експропріації і націоналізації, завдяки яким відбувається пряма передача права власності до державного органу чи іншої приватної особи.

Контроль за користуванням майном не передбачає передачі майна або права на таке майно. Власник зберігає свою власність, але обмежений у користуванні цією власністю. Останнє речення статті 1 Першого Протоколу до Конвенції вказує на те, що є два види контролю за користуванням майна, тобто відповідно до загальних інтересів та для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Кожен із цих видів контролю використовується державою лише тимчасово, тобто для досягнення певного проміжного результату та відповідно до вимог правомірності втручання.

Аналіз чималої кількості рішень Суду, ухвалених за результатами застосування статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, дозволяє визначити критерії, що підлягають оцінці під час вирішення питання про допустимість втручання держави у право власності з погляду його відповідності до Конвенції та визначити, чи відповідає таке втручання межах правомірності, сумісним з гарантіями статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, а саме: **чи є такий захід законним, чи має втручання в право власності суспільний інтерес, чи передбачає такий захід справедливий баланс (рівновагу)** [6].

Відповідність певного заходу держави щодо втручання у право власності юридичних осіб до критерію законності означає, що таке втручання повинно здійснюватися виключно в межах та на підставі закону. До відносин щодо позбавлення державою власності юридичних осіб застосовується відповідне національне законодавство цієї держави [7].

Закон, як розуміє його Суд, – це нормативно-правовий акт, який повинен бути доступним для зацікавлених осіб, чітким і передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм у розумних межах. Те, що правова норма передбачає понад одне тлумачення, не означає, що закон є непередбачуваним. Саме національні суди, які повноважні здійснювати правосуддя, мають завдання розсіювати ті сумніви щодо тлумачення закону, що залишаються з огляду на зміни у повсякденній практиці, та є більше наближеними до суспільно-політичних процесів, що відбуваються у державі, ніж Суд.

До критерію законності (критерію відповідності до закону) належать будь-які положення, які відповідають конвенційним правам, які повинні мати достатній рівень контролю над відповідною особою, яка приймає рішення. Це робиться для уникнення здійснення одностороннього самоврядування [8, с. 44].

Також в аспекті законності втручання у право власності з боку держави необхідно зазначити, що у прецедентній практиці Суду досить часто трапляється посилення на концепцію *margin of appreciation*, яка стосується визначення можливості залишення окремих аспектів справи на державний розсуд для забезпечення ефективного правосуддя. Вперше ця концепція була сформульована Судом у рішенні по справі «Лавлес проти Ірландії» [9].

Натепер для застосування концепції *margin of appreciation* практикою Суду вироблені певні критерії, зокрема передбачуваність законом як підстава недопущення перевищення державами меж свободи розсуду. Вона включає певні умови правомірності втручання у здійснення прав і свобод, гарантованих Конвенцією [10, с. 10].

Тобто навіть Суд у своїх рішеннях надає право національним судам держав – учасниць Конвенції формувати своє власне (внутрішнє) переконання щодо обставин справи, у такий спосіб не надаючи державам імперативних вказівок щодо усунення порушення норми Конвенції та/або національного законодавства, а в подальшому забезпечувати самостійність цих судових інституцій у сфері визначення меж законності втручання держави у власність юридичних осіб, втілюючи ефективне правосуддя у своїй державі.

Конвенцією визначено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності. Це можливо лише в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Держава може вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Отже, дискреційні повноваження держави щодо гарантування права власності є доволі широкими. Однак Суд часто констатує, що держава порушує межі своєї широкої свободи розсуду. Зокрема, це було зазначено у недавньому рішенні Суду по справі «Зеленчук і Цищора проти України» [11]. Це рішення стосувалося мораторію на обіг земель сільськогосподарського призначення на території України.

Втручання держави у право юридичної особи на мирне володіння своїм майном є виправданим, якщо воно здійснюється для задоволення суспільного інтересу, у визначенні якого Суд надає державам право користуватися значною свободою (полем) розсуду з огляду на те, що національні органи влади краще знають потреби власного суспільства і перебувають у кращому становищі, ніж міжнародний суд, для оцінки того, що становить суспільний інтерес.

У наукових роботах іноземних дослідників суспільний інтерес визначається як інтерес суспільства або середньостатистичного представника цієї спільноти, пов'язаний із забезпеченням благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку [12, с. 39].

У практиці Суду це поняття має ширше значення, адже втручання держави у право на мирне володіння майном може бути виправдане лише за наявності об'єктивної необхідності у формі публічного і загального інтересу (*public and general interest*), який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності [13].

Д.В. Новіков стверджує [14], що Суд не дає вичерпного визначення суспільного (загального) інтересу, формулюючи лише загальний підхід. Він розрізняє суспільний (загальний) інтерес та інтерес держави, вказуючи на можливість їх відмінностей і навіть суперечностей. Держава може приймати непопулярні рішення, але вони мають бути достатньо обґрунтованими та відображати реальні

потреби суспільного розвитку, тобто відповідати критерію пропорційності та бути належним засобом вирішення конкретної проблеми.

Отже, Суд посилається на відповідність до загального інтересу заходів, спрямованих на обмеження мирного володіння майном. Межа між загальним інтересом та інтересом суспільства є доволі умовною. Чітка вказівка щодо необхідності використання загального або суспільного інтересу для визначення правомірності втручання у мирне володіння майном відсутня [15].

Але варто наголосити, що у разі зіставлення форм втручання держави у власність юридичної особи, тобто контролю за користуванням майном та позбавленням власності, наявність загального інтересу або інтересу суспільства має вирішальне значення. Це твердження ґрунтується на категорійному насиченні змісту контролю та позбавлення в розумінні норм, гарантованих Конвенцією, та на їхньому баченні Судом у власній практиці, адже у разі зіставлення форм втручання у власність для контролю необхідний лише загальний інтерес, хоча для позбавлення вже важливе значення відіграють інтереси суспільства. Таке порівняння вимог до правомірного втручання у формі контролю або позбавлення ілюструє, наскільки жорсткі вимоги існують до останнього порівняно з першим, характеризуючи умови існування загального інтересу та інтересу суспільства.

Безумовно, якщо керуватися безпосереднім розумінням словосполучення «загальний інтерес», то цю вимогу можливо охарактеризувати як більш абстрактну в розумінні тлумачення меж втручання держави у власність порівняно з позбавленням. Тому контроль і є доступнішим методом втручання у право власності як загалом, так і частково у формі користування майном юридичними особами. Контроль за користуванням майном забезпечує державі належне виконання фіскальної функції заради загального інтересу.

Крім того, поняття «інтереси суспільства» необхідно розуміти теж доволі широко. Зокрема, рішення з прийняття законів щодо експропріації майна, як правило, ухвалюються після розгляду політичних питань, стосовно яких у суспільстві можуть існувати розбіжності. Суд, визнавши природним, що свобода розсуду, якою користується законодавчий орган у здійсненні соціальної та економічної політики, має бути широкою, поважатиме рішення такого органу у визначенні того, що відповідає інтересам суспільства, лише тоді, коли таке рішення має відповідне обґрунтування.

Отже, хоча Суд не може замінити оцінку національних органів своєю власною оцінкою, він зобов'язаний перевірити законність оскаржених заходів на відповідність до статті 1 Першого Протоколу до Конвенції і дослідити обставини, посилаючись на які діяли національні органи влади.

Одним із ключових принципів у контексті досліджуваного критерію щодо суспільного інтересу у практиці Суду є принцип легітимної мети під час забезпечення суспільних інтересів. Ідеться про те, що будь-яке втручання у реалізацію проголошеного Конвенцією права має передбачати легітимну мету. Отже, у разі виконання державою свого позитивного обов'язку вона повинна мати легітимні підстави для бездіяльності. До того ж передбачений у статті 1 Першого Протоколу до Конвенції принцип забезпечення справедливої рівноваги передбачає наявність загальних інтересів суспільства.

Крім того, необхідно наголосити, що декілька норм, які містяться у статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, не відокремлені одна від одної, а друга й третя норми стосуються лише певних випадків та форм втручання у право мирного володіння майном. Одним із наслідків цього є те, що вимога наявності інтересів суспільства безпосередньо впливає з принципу, проголошеного у першому реченні, а отже, метою втручання у здійснення особою права мир-

но володіти своїм майном (у значенні першого речення статті 1 Першого Протоколу до Конвенції) також має бути забезпечення загальних інтересів.

З огляду на це доцільно згадати про рішення Суду по справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» [16]. Це рішення стосувалося повернення майна, яке було конфісковано у колишніх державних службовців Уряду Грузії, яким було інкриміновано корупцію в особливо великих розмірах. Суд стосовно цієї справи зазначив: «Обґрунтування конфіскації майна, яке набуто у незаконний спосіб (або походження якого пояснити неможливо), що належить особам, які були обвинувачені у серйозних злочинах протягом перебування на державній посаді, а також їх рідним і близьким, було двояким і мало як компенсаторну, так і превентивну мету. Навіть конфіскація майна заявників не є порушенням загальних інтересів у аспекті забезпечення того, щоб користування майном, яке зазначається у справі, не було вигодою для заявників і не спричинило шкоди суспільству».

Тобто Суд у своєму рішенні по цій справі прийшов до висновку, що, якщо держава запроваджувала певні механізми конфіскації майна у осіб-власників, мета стосувалась забезпечення загальних інтересів.

З огляду на розуміння проблем суспільства національні органи мають кращі можливості для оцінки того, що відповідає інтересам суспільства, ніж наднаціональний орган. Отже, система захисту, передбачена Конвенцією, покладає саме на національні органи обов'язок початкової оцінки наявності проблеми суспільного значення, яка виправдовує заходи щодо реалізації права власності (зокрема, заходи з позбавлення права власності та відновлення таких прав). Це означає, що у цій сфері, як і в інших сферах, на які поширюються гарантії Конвенції, національні органи мають широку дискрецію.

Однак проблема дослідження правомірності втручання держави у право власності юридичних осіб полягає у тому, що форми втручання, визначені статтею 1 Першого Протоколу до Конвенції, мають доволі абстрактне формулювання меж щодо приватних відносин, які відображають певні взаємозв'язки держави та суспільства. Даючи правову оцінку належній реалізації конвенційного права на захист власності, Суд, як правило, стикається з проблемою конфлікту інтересів юридичної особи-власника з публічними інтересами суспільства, в якому відповідний власник перебуває [14].

Далі вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі надзвичайно важливої характеристики правомірного втручання у право власності юридичної особи. Такою характеристикою є справедлива рівновага (пропорційність). Як у разі втручання у право мирного володіння майном, так і в разі утримання від застосування заходів необхідно забезпечити справедливий баланс між вимогами інтересів суспільства та необхідністю захисту основних прав відповідної юридичної особи. Такий баланс є необхідним для забезпечення державою умов здійснення демократичного режиму правління, адже лише у разі існування жорстких умов стримування і протидія до власної державної влади юридична особа як власник майна буде захищена від необґрунтованого впливу держави на свої права.

Загалом варто зазначити, що вимога щодо забезпечення справедливого балансу між приватним та публічним інтересом впливає зі структури статті 1 Першого Протоколу до Конвенції. Зокрема, вживаючи будь-яких заходів (заходів з позбавлення юридичної особи її майна), держава повинна подбати про забезпечення відповідного пропорційного співвідношення між засобами, які застосовуються для цього, і метою, що ставиться [15].

У кожній справі, у якій ідеться про ймовірність порушення цієї статті, Суд повинен з'ясувати, внаслідок чого саме відповідна особа була змушена нести непропорційний і надмірний тягар. Оцінюючи, чи було дотримано вимоги

статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, Суд проводить усебічне дослідження різних інтересів, яких стосується ця справа, керуючись тим, що Конвенція покликана охороняти права, які є практичними та ефективними.

Також Суд закріплює, що відповідно до системи захисту, що була передбачена Конвенцією, національні органи влади повинні проводити попереднє оцінювання наявності проблеми гарантувальних заходів, що викликають суспільну стурбованість і є втручанням у безперешкодне володіння майном для дотримання справедливого балансу між вимогами загальних потреб суспільства і вимогами захисту основоположних прав та інтересів осіб [17].

Вимога щодо забезпечення такого балансу впливає зі структури статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, якщо розглядати її в цілому. Зокрема, вживаючи будь-яких заходів (заходів з позбавлення особи її майна), держава повинна дбати про забезпечення відповідного пропорційного співвідношення між засобами, які застосовуються для цього, і метою, що ставиться.

Також у рішенні по справі «Спорронг і Лённрот проти Швеції» було констатовано: «Для з'ясування наявності порушення статті 1 Першого Протоколу до Конвенції Суд повинен встановити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини та її інтересів. Забезпечення такої рівноваги є невід'ємним принципом всієї Конвенції. Це відображено у структурі статті 1 Першого Протоколу до Конвенції» [3].

Крім того, у разі порушення такого справедливого балансу Суд «<...> не може вказувати, як ці інтереси мають бути збалансовані» [11]. Він має право констатувати обмеження права власності і рекомендувати вжити необхідних заходів.

Таку відстороненість Суду від надання вказівок державам щодо того, як саме треба забезпечувати справедливий баланс між інтересами, можливо пояснити тим, що Суд сам собою не є законодавчим або іншим наддержавним органом, який видає знеособлені накази, розпорядження щодо шляхів вирішення наявної суспільно-політичної проблеми у державі. Суд створений не порушувати дискреційні повноваження державних органів, а досліджувати факти наявності порушень щодо дотримання норм Конвенції та рекомендувати шляхи їх подолання, усунення.

Держави самостійно мають сформувані на основі рекомендацій та наявних проблем, констатованих Судом, ефективні та результативні шляхи вирішення цього питання та забезпечити поновлення меж справедливого балансу між інтересами державними та інтересами особи.

Висновки. Правова зумовленість захисту власності юридичних осіб у нормах Конвенції, а також втручання у право власності з боку держави як правового регулятора суспільних відносин характеризуються як правомірні не у будь-якому разі, а лише за умови одночасного існування критеріїв правомірності цього втручання (зокрема, законності, суспільного інтересу та справедливого балансу). Тому держава, гарантуючи юридичним особам захист власності, має дотримуватись сформованих меж справедливого втручання у цю власність, закріплених у нормах Конвенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 28 с.
2. Case of East/West Alliance Limited v. Ukraine (Application no. 19336/04) 23 January 2014 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029> (дата звернення: 12.06.2018).
3. Case of Sporrong and Lönnroth v. Sweden (Application no. 7151/75; 7152/75) 23 September 1982 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580> (дата звернення: 12.06.2018).
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. / Рада Європи. Офіційний вісник України. 1998. № 13. Ст. 270.
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. / Рада Європи. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 453.
6. Романюк Я. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики. Право власності: Європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей та матеріалів міжнародної конференції (Київ, 22–23 жовтня 2015 року). Київ, 2015. С. 7–23.
7. Case of James and others v. The United Kingdom (Application no. 8793/79) 21 February 1986 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507> (дата звернення: 12.06.2018).
8. Foster S. Human Rights and Civil Liberties. Longman, 2003. 880 p.
9. Case of Lawless v. Ireland (Application no 332/57) 1 July 1961 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення: 12.06.2018).
10. Липкина Н.Н. Правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно свободы усмотрения государств при осуществлении вмешательства в права и основные свободы: автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Саратовская государственная академия права. 2008. 26 с.
11. Case of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine (Application nos. 846/16 and 1075/16) 22 May 2018 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6089956-7847640> (дата звернення: 12.06.2018).
12. Lok-sang Ho. Public Policy and the Public Interest. Routledge. 2011. 266 p.
13. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності // Офіційний веб-портал «Закон і бізнес». URL: http://zib.com.ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html (дата звернення: 12.06.2018).
14. Новіков Д.В. Обмеження права власності в практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. Наше право. 2016. № 2. С. 162–167.
15. Новіков Д.В. Межі втручання держави у здійснення права власності у практиці Європейського Суду з прав людини. Право і громадянське суспільство. 2015. № 3. С. 127–135.
16. Case of Gogitidze and others v. Georgia (Application no. 36862/05) 12 May 2015 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154398> (дата звернення: 12.06.2018).
17. Case of Terazzi srl v. Italy (Application no. 27265/95) 17 October 2002 // Офіційний веб-портал "ECHR". URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60693> (дата звернення: 12.06.2018).